

Székely Zoltán

A Szemenyei-ház

Bevezetés

Egy város történetének fizikai keretét térbeli kiterjedése és az ezen belül elhelyezkedő objektumai jelentik. E keretek folyamatosan változnak, mind térben, mind időben s elválaszthatatlanul összefonódnak az ezeket kialakító, használó és átalakító emberek élettörténetével. Az épületek és a rájuk vagy lakóikra vonatkoztatható írott források együttes értelmezése számos tudományág (művészettörténet, város-történet, családtörténet, társadalomtörténet etc.) számára szolgáltathat adatokat, ezért is fontos e terület művelése. Még akkor is, ha a kiválasztott objektum első pillantásra jelentéktelennek tűnik.

Az épület leírása

A Szemenyei-ház kétemeletes épület, Győr történelmi belvárosának egyik fókuszpontjában, a Bécsi kapu – korábban Köztársaság – téren emelkedik a 4. sz. alatt, amelynek északi nyúlványára néz főhomlokzatával. (1-5. kép) A szabálytalan L alaprajzú, belsőudvaros lakóház zárt sorú beépítésben áll: délről a szintén kétemeletes, de magasabb Bécsi kapu tér 3. számú épület – Schäffer-ház –, míg északról a Sforza-félbástya kazamatáinak – ma a Xántus János Múzeum Lapidáriumának – bejárata határolja.

A főhomlokzat mindhárom szintje hattengelyes, ám a kiosztás szintenként eltérő. A földszinten két kapu nyílik, amelyek az ablakokkal együtt a-b-a-a-b-a ritmusban tagolják a felületet. Mindkét kapu vörös mészkő keretelésű: az északi záradéka egyenes, míg a déli szemöldökgerendája szegmensíves kialakítású. A két felső szinten az ablakok párokat alkotnak: a közöttük lévő távolság kisebb, mint a következő pártól mért távolság. Ám ez sem a szinteken belül, sem a szintek között nem egységes. A déli és a középső ablakpárok közelebb találhatók egymáshoz; az összetartozó ablakok között a legnagyobb távolság az északi pároknál mérhető. Az ablakok egyszerű, vakolatból kialakított keretbe illeszkednek. A földszint és az első emelet között egyszerű osztopárkány fut végig, míg a zárópárkány erőteljesebb kiülésű és tagoltabb. A Lapidárium lejárata némileg beljebb húzódik a szomszédos épületek homlokzati síkjánál: épületünk beforduló homlokzata itt csupán egy kes-

keny falsáv, amelyet a földszinten tör át egy kis ablak s felette oldalirányban eltolva egy szellőzőnyílás. Az épületet a Schäffer-házra támaszkodó kontyolt nyeregretető fedí.

Az épület nyugati homlokzata részben a Sforza-félbástya teraszára néz, részben a várfal és az épület között kialakított keskeny udvarra. A teraszra nyíló ajtó kerete itt is vörös mészkő, az ablakok vakolatból kialakított keretbe illeszkednek. Az udvari ablakok eltérő nagyságúak és szabálytalan kiosztásúak.

Az épület alápincézett. Az északi rész alatt kelet-nyugati irányban, a ház szélességében elterülő dongaboltozatos pince húzódik. Egy kisebb, szintén boltozott pince található az északkeleti sarokban is. A földszinti helyiségek boltozottak, az emeletiek síkmennyezetűek.

Az épület története

A Szemenyei-ház első pillantásra nem bír jelentősebb műemléki, építésztörténeti értékkel, ezért történetével a győri kutatás nem foglalkozott. Vizsgálatára csupán a műemléki helyreállítások kapcsán került sor. Nagy Judit 1984-ben készített „előtanulmánya” megállapítja, hogy a telek 1830 előtt üres volt, és feltételezte, hogy az épületet a mellette álló Schäffer-házzal egyidejűleg, az 1830–1832 közötti időben emelték.¹

A Schäffer-ház műemléki tudományos dokumentációját 2008-ban készítette el Csomortány Levente, Gömör Judit és Rozmann Viktor.² Levéltári kutatásaik és az épület műemléki vizsgálata számos olyan adatot tartalmaz, amely a Bécsi kapu tér 4. sz. ház történetére is világot vet.

Az épület felújításával kapcsolatos, 2009-ben elkezdődött tervezői munkák során a helyszíni vizsgálódások jelentős felfedezést hoztak: a földszint északi oldalán húzódó dongaboltozatos tér keleti végében részben elfalazott és levakolt rusztikázott kialakítású kőkeret került elő, amely a Lapidarium kőkeretes kapujához hasonlóan a török kori végvár 16. századi elemének bizonyult.³

* * *

Győr stratégiai helyzete a török hódoltság idején értékelődött fel: a végvárvonal leghatalmasabb erődítményeként a Bécsbe vezető út és a folyami átkelők (Mosoni-Duna, Rába) védelmében játszott kulcsszerepet és lett a császárváros s egyben a kereszténység védőbástyája (*Vormauer Wiens – propugnaculum Christianitatis*). Az erődítési munkálatokra I. Ferdinánd király 1537-ben adott utasítást, amelyek

¹ Köztársaság tér 4. GYVL, Műszaki Tervtár.

² Bécsi kapu tér 3. KÖH Tervtár.

³ A tervet készítő Dimény Gábor szóbeli közlése.

azután több szakaszban, számos termódosítással kerek negyven esztendőn át folytatódtak. Első ütemben fa-föld erődítésekkel vették körbe a várost, miközben a Káptalandombon emelkedő középkori *castellum* – amely magában foglalta a püspöki palotát (*arx*) is – belső várként szolgált tovább. Az erődítéseket 1547-ben Francesco de Pozzo és Francesco di Spazio, majd Pier Antonio Tarducci várépítésszek szemrevételezték. 1549-ben Francesco de Pozzo és Sigismondo de Preda da Pisa vizsgálta felül a munkálatokat. 1550-ben Sforza Pallavicini örgrófot nevezték ki a vár kapitányává, aki maga is erődítési szakember volt. Ekkor már az erődítmények végső, szilárd anyagból való kiépítésére készültek, amelynek keretében két tervvariáns született. Az egyik elképzelés csupán a belső vár, míg a másik az egész város megerősítését tartalmazta. A döntés azonban sokáig vajúdott: 1552-ben uralkodói utasításra hadbiztosok tanulmányozták a Sforzánál lévő terveket, ami 1555-ben megismétlődött. A bizottság tagjai között ekkor ott találjuk Hermes Schallautzert, Bécs erődítéseinek főfelügyelőjét, Francesco Benignót, Győr és Komárom építési felügyelőjét, Sigismundo de Pratovechio építésszt, Veit Puechner és Bernardo Gaballio építőmestert, valamint Pietro Feraboscot, ekkor még mint festőt (*Veldmaler*). A biztosok minden bizonnyal módosító javaslatokkal éltek a meglévő tervekhez, az új elképzeléseket azután Ferabosco vetette papírra. A tervvariánsokat Sforza Pallavicini várkapitány Bernát, azaz Bernardo Gaballio királyi építőmesterrel Bécsbe küldte, hogy uralkodói döntésre előterjessze azokat. Az Udvar végül a teljes város megerősítése mellett döntött, amelyet hat fülesbástyával erősített fallal kívántak körülkeríteni. A munkálatokat 1560–1562 között Francesco Benigno irányította. 1561 tavaszán újabb bizottság szemlélte az építkezéseket, amely Georg Freiherr von Tanhausen haditanácsosból és az ekkor már neves építésszé vált Feraboscoból, mint királyi biztosokból állt. Jelentésükben számos módosító javaslattal éltek. További változtatásokat indítványozott Benigno is, a délkeleti szögletben egy új, immáron hetedik bástya építését szorgalmazva. Ferabosco és Benedikt Kölbl 1563-as szemleútja során hagyta jóvá e módosítást, amelyről – immár az erődítések végleges formájáról – Ferabosco a következő évben *Modellt* készített, amit a királynak való bemutatás céljából a császárvárosba vitt. Ugyancsak Ferabosco volt az, aki 1564 tavaszán *modellot* rajzolt az utcaszerkezet szabályos kialakításához. E tervlapot az Angielini-fivérek összeállította váralbum napjainkig megőrizte.⁴ Az építkezést 1562–1564 között Bernardo Gaballio, 1564–1566 között pedig maga Ferabosco irányította, mint a győri és a komáromi építkezések főfelügyelője (*Superintendent der Gebäu zu Raab und Komorn*). II. Miksa azonban – naplóbejegyzésének tanúsága szerint – elégedetlen volt Feraboscoval, aki szerinte elhanyagolta a győri építkezést s ezért 1566. november 21-én kiadott rendeletével felmentette tisztségéből, bár jelenlétére még az 1567-es esztendőből is van adat. Az építkezést ezt követően Thomas von Eiseler (1566–1567) és végül Suess Orban (1567–1592) irányította – mellettük a gyakorlati kivitelezést Bernardo de Magno

⁴ Székely 2006, 135. Az album eredeti példánya Bécsben található, másolatai Drezdában és Karlsruheban. A bécsi albumban szereplő alaprajzot kiadta Pfannl 1944, 10., a drezdait Brichzin 1992–1996, a karlsruheit Kisari Balla 2000.

építőmester (*Baumeister*) végezte. Amikor a Haditanács 1577-ben befejezettnak nyilvánította az építkezést, a magyarországi végvárrendszer leghatalmasabb olaszrendszerű erődtípusa készült el, amelynek falait hét fülesbástya és egy félbástya erősítette. A bástyák szárnyaiban nyitott, kazamatázott ágyúállásokat alakítottak ki a várvédő ágyuk számára, amelyeket a várfalban futó folyosókkal kötöttek össze; míg az ostromtüzérség leküzdését három, a bástyatorokokban emelt ágyúpad (*cavalier*) szolgálta. Bár alaprajzát tekintve a vár a terepadottságokhoz igazodva szabálytalan, nyújtott téglalap formájú volt, belső utcahálózata szabályos, négyzet-hálós kiképzést kapott s ekként a reneszánsz tökéletes városának ideájához közelített.⁵

A Mosoni-Duna és a Rába összefolyásánál emelkedő Káptalandombot a Kastélybástya foglalta magába, amelyhez dél felől a Sforza-félbástya kapcsolódott. E védőmű feladata a nyugatra nyíló Bécsi-kapu fokozott védelmének biztosítása volt. A Maggiorotti-Banfi szerzőpárosnak az építéstörténetre vonatkozó – egyébként több ponton megkérdőjelezhető – rekonstrukciója szerint e védőművet eredetileg nem, illetve nem ilyen formában tervezték; mindenesetre az 1561-es vizsgálóbizottsági jelentés már említi és a Magyar-bástyával való összekötését sürgeti.⁶ Az 1572-es jelentés már arról tájékoztat, hogy – többek között – a Sforza-félbástya külső falazatával elkészültek, sőt a belső falazat alapjait is lerakták már.⁷ A két jelentés kijelölte intervallum alatt készültek el a Kastélybástya – Sforza-félbástya – Bécsi-kapu erősítései, amit hitelesítenek az építészeti részleteken fennmaradt datálások is: a védőmű falazatából 1561-es és 1571-es téglák kerültek elő, a Bécsi-kapun az 1568-as évszám szerepelt, míg a Kastélybástya sarokkővé az 1570-es jelzés olvasható.⁸

Ugyanekkor emelhatték a kazamatákat is. A 16–17. századra datálható váralaprajzok azonban ezek futásáról nem tájékoztatnak, csak a bástyafülekben kialakított lőállásokat ábrázolják, mint a Ferabosconak tulajdonítható 1564-es,⁹ vagy az 1610-es években készült alaprajz.¹⁰ (6. kép) A kazamaták kialakítását a legjobban a Sforza-félbástya esetében ismerjük, mivel ezekben ma a Xántus János Múzeum kőtára található. A bástya fülét a várfalnál alacsonyabb fal zárja le, amely mögött kétszakaszos boltozott kamrák húzódnak, felettük ágyúterasszal. Ez a bástyafül területének megközelítőleg a felét foglalja el, mögötte udvart alakítottak ki, amelyből folyosó indul a Kastélybástya irányába. Az udvarra enyhén lejtő boltozott folyosó vezet le kelet felől, amelynek városfelőli végén kökeretes kapu nyílik. Erőteljes, vaskos formájával, nyomott arányaival, valamint a rusztikázás alkalmazásá-

⁵ Székely 2008, 206-207. a korábbi irodalommal.

⁶ Maggiorotti–Banfi 1933, 15.

⁷ Maggiorotti–Banfi 1933, 20.

⁸ Maggiorotti–Banfi 1933, 20.

⁹ Kisari Balla 2000, 555.

¹⁰ Kisari Balla 1996, 21a, datálására: Székely 2006, 170. 12. jegyz.

val az erődítményektől elvárt szilárdság és erő vizuális megjelenítője.¹¹ A kapu alacsony szárkövei erőteljesen kiülő vállköveket hordoznak, amelyek a félkör alakú, élszedett boltívet tartják; a zárókövet a magassága teszi hangsúlyossá. (7. kép) E kapuzat és a hozzá tartozó folyosó ikerpárja került elő a Szemenyei-házban, amely az ágyúterasz felé közlekedett. (8. kép) E kettős folyosó jól látható egy, az 1720 körüli évekre datálható, francia feliratozású felmérési rajzon is.¹² (9. kép)

A bástyafül fentebb leírt kialakítása már a Ferabosconak tulajdonítható 1564-es alaprajzon is látható, így a kazamaták, valamint az oda vezető lejáratok és kőkere-tes kapuzataik készítése is az 1560-as esztendőkre tehető. E datálást tovább erősíti, hogy a lejáratok kereteinek rusztikus kiképzése párhuzamba állítható az 1568-ra elkészült Bécsi-kapu Feraboscohoz köthető, igényesen megformált architektúrájával is.¹³

Mindkét kazamatafolyosó jelentősen, közel 6,5 m hosszan előreugrik a várfal belső oldalához képest, amely mind a Schäffer-ház, mind a Szemenyei-ház udvarának nyugati falaként ragadható meg. Ebből logikusan következik, hogy a várfalak belső oldalához már eredetileg, építésük idején is csatlakoztak valamiféle épületek. Nyilvánvaló módon ezek csak katonai rendeltetésűek lehetek. Tetőzetük nem magasodhatott a várfal fölé, mert az elsőrendű célpontot nyújtott volna az ostromlónak: az ágyútűzben leégő, illetve összeomló szerkezete egyaránt akadályt jelenthetett volna a várfalon, illetve a várfal mellett mozgó csapatoknak. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy ezek az épületek a várfal belső teraszával egymagasságú, boltozott és földtöltéssel fedett építmények voltak. Daniel Speckle várépítészeti könyvének¹⁴ bástyatervei között is láthatunk hasonló megoldásokat. A Feraboscohoz köthető 1564-es alaprajz utcarendezési terve azonban ugyanúgy nem jelez az adott helyen épületet, miként az 1610-es években készült felmérési rajz sem. Ám e rajzok számos sematikus vonása miatt ez nem perdöntő. A Bécsi kapu tér 3. sz. Schäffer-házban végzett falkutatás eredményei szerint viszont az 1560-as években már állhatott valamiféle boltozott épület a várfalhoz támaszkodva.¹⁵

¹¹ A várkapuk reneszánsz esztétikájáról: Székely 2003, 91-92.

¹² E felmérési rajzot Maggiorotti–Banfi 1933, 5. ábra közölte s datálta 1561-re. Pfannl 1944, 9. azonban helyesen mutatott rá, hogy a Győrött 1697-ben meglepedett karmelita épületeit, valamint a Montecuccoli-féle, 1660-as években készült elővédműveket is feltüntető lap közel száz évvel későbbi. Mivel a rajz *O* jelzés alatt említi az 1717–1718-ban emelt loretoi kápolnát (erről lásd: P. Antal 1897, 111.), ám az 1725-ben befejezett templom még nem látható rajta, így a rajz készültének idejét is e két dátum közé kell tennünk.

¹³ A Bécsi-kapuról: Székely 2003.

¹⁴ *Architectura von Vestungen*. Strassburg, 1589.

¹⁵ Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 43-45. A jelezett téglák és szerkezeti megfigyelések talán kellően alátámasztják ezt, bár a francia nyelvű felmérési rajz félredatálása a 16. századra és az ebből adódó hibás következtetések hagynak némi bizonytalanságot e kérdésben. Amit csak növel, hogy a 16. századi telekkönyvekben egyetlen olyan katonai épületet sem írtak össze, amelyeket a Káptalándomb lábához lehetne lokalizálni. Az 1567-es telekkönyvben emlegetett *Prouosen Losament* sem itt állt – miként azt Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 6-7. véli –, mivel a *Kramergassen* a Duna menti fallal futott párhuzamosan a Szentdombi-bástya irányába (lásd erre a prófunt telkét követő 7-9.

Hogy miféle épületek lehettek ezek, ahhoz a 18. századi források visznek közelebb. Az 1703-as telekkönyvben összeírták a vár házait, „kivéve a császári kvartélyokat, amelyek a falak mentén fekszenek a Bécsi-kaputól kezdve, kiváltképp a császári tárházat avagy élelmezési házat” (*praeter Quarteria Caesarea, quae circe moenia adjacent, inchoando a Porta Vienensi, ut(i)q(ue) Cellarium Caesareum seu Domum Annonariam*).¹⁶ Az utóbb említett élelmezési ház a mai Rába-vendégház helyén állott, így a többi épület leginkább kvartélyházként, laktanyaként határozható meg. Alkalmasint ezeket ábrázolja az a 17. század végére datálható kéziratos várostérkép is, amely a korszakból egyetlenként az utcahálózatot is pontosan reprodukálja: a karlsruhei levéltárban fellelhető térképet a közlő Kisari Balla Mathias Kaysersfeld császári hadmérnök munkájának véli, és 1686 utánra keltezi.¹⁷ (10. kép) A lapon a Bécsi-kaputól kiindulva egy hosszan elnyúló épület tapad a várfalhoz, egészen a Sforza-félbástyaig.

Mindazonáltal ez az épület nemcsak kvartélyházként, hanem börtönként is funkcionált: a németalföldi utazó, Jacobus Tollius ugyancsak a 17. század végén készült leírása¹⁸ a Bécsi-kapu közelében említ egy börtönt, az ún. Ivánházát, ahol az előkeelő török foglyokat őrizték.¹⁹ E híradást megerősíti az 1720-as évekre keltezhető francia nyelvű felmérési rajz is, amely az első pontosabb és részletesebb ábrázolása a kazamatákba vezető ikerfolyosók két oldalán álló épületeknek. (9. kép) A várfalakhhoz tapadva a folyosóktól északra és délre egy-egy épülettömb látható. Az utóbbi – a későbbi Schäffer-ház – Bécsi-kapu felé eső végén keresztirányú tömbként állt a profosz kápolnája (*La Chapel du prouos*). A profosz a katonai igazságszolgáltatásban játszott szerepet: eljárás esetén a vádat képviselte és felügyelte a börtönt.²⁰ E kápolnát elsőként írott forrás 1738-ban említi: a Groll-féle *canonica visitatio*. Eszerint a Bécsi-kapu mellett emelkedett a börtönökhöz hozzáépített kápolna (*ad Portam Viennensem Ecclesiola quaedam carceribus ipsi quasi adnecta*), amely mind haranggal, mind az istentisztelethez szükséges minden eszközzel jól fel volt szerelve. A kápolnát a börtönök öre gondozta, a miséket pedig a jezsuita atyák szolgáltatták.²¹ Még 1746-ban is említik Mária- vagy Rabok-kápolnája néven.²² A műemléki kutatások szerint a kápolna története azonban vagy 100 évvel korábban kezdődött: az évszámos téglák szerint 1651-ben épült a későbbi Schäffer-ház déli végében álló kápolna, amely egykor a nyolcszög három oldalával záródó szentélykiképzést kapott. A kápolnához északról kapcsolódó dongaboltozatos tér is

telkeket: Gecsényi 2003, 50.)

¹⁶ GYVL Conscriptio Domorum Universarum.... AD 1703.

¹⁷ Kisari Balla 2000, 77. Reprodukció: uo. 325. Hfk. Bd. VIII Nr.1. Gl. 68. Annyi bizonyos, hogy a lap még feltűnteti a várépítési hivatal épületét, amelyet azután a karmeliták kaptak meg: tehát a térkép mindenképp 1697 előtti.

¹⁸ 1687-ben jelent meg Amszterdamban *Epistolae itinerariae* címmel.

¹⁹ Veress 1993, 102-103.

²⁰ Pálffy 1995, 20-21.

²¹ GyEML Visitatiók. 28. köt. 128. lap.

²² Bedy 1939, 86-87.

ehhez a periódushoz köthető. Az 1764-es városi tanácsülési jegyzőkönyv a Bécsi-kapu melletti *Stockhaust* börtönnek nevezi, amely egyben szabad katonák szállásaként is szolgált.²³ A nagy alapterületű épülettömb tehát részben kvártélyként, részben börtönként funkcionált és kápolna is csatlakozott hozzá. Alkalmassá magába foglalta a későbbi Szemenyei-ház egy részét is.²⁴

A terület következő sematikus térképi ábrázolásain folyamatosan látható a *Stockhaus* épülettömbje. Az 1730-40-es esztendőkre datált térképen²⁵ a *Stockhaus* azonos formát mutat a francia nyelvű felvételi rajzzal. Az 1757-ben készült felmérési rajzon²⁶ eltűnik a kápolna kereszt Tengelyben fekvő, előreugró tömbje és megjelenik a Schäffer-házra ma is jellemző lemezzett sarok. Számunkra azonban mindezeknél fontosabb, hogy a vékony vonallal két részre osztott épülethez északi végén egy keskenyebb tömb csatlakozik. (11. kép) Ez a kis alapterületű, a *Stockhaus*nál kisebb mélységű épület²⁷ már egyértelműen a későbbi Szemenyei-ház magja, amelyet a műemléki kutatás is megerősített. A Schäffer-ház utcai helyiség-sorát 1737-ben építették ki, amelynek szélső északi helyiségét ajtó kötötte össze a Szemenyei-ház telkén álló épülettel.²⁸ (12. kép) Mivel ekkor még a *Stockhaus* is földszintes volt, a kérdéses épületet hasonlóképp képzelhetjük el.²⁹

Összefoglalva az eddigieket: a Bécsi-kapu és a kazamata-lejáratok közötti várfal belső oldalához már a 16. század második felében egy épület tapadt – a későbbi Schäffer-ház –, amelyet azután börtönként és kvártélyként használtak. A 17. század második felében ennek északi oldalához egy kisebb toldalékot építettek. A két épületet 1737-ben átjáróval kapcsolták össze.

A török elleni felszabadító háborúk végeztével a győri végvár katonai jelentősége megszűnt. Az ebből adódó következtetések levonására azonban egészen 1784-ig kellett várni: II. József császár ebben az esztendőben adta át a katonai létesítményeket a város tulajdonába. A tanács hamarosan megkezdte a hasznosítható területek értékesítését. 1785. március 1-jén Johannes Paulus Fleischmann kelmefestőnek eladták a Bécsi-kapu melletti volt börtönépületet 3815 forintért. Az 1787/88-as adóösszeírásban 1. sz. telekként jelenik meg – ekkoriban az összeírást a Bécsi-kaputól kezdték –, amelynek az alapterülete 97 négyszögöl. Ez az épület tehát a

²³ Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 7.

²⁴ Ezt megerősíthetik a Szemenyei-házból a 2010 őszén folyó felújítási munkálatok során szórványosan előkerült bélyeges téglák. A *XAP* feliratú téglát Lövei katalógusa nem ismeri, de a pandantjának tekinthető *PAX* jelzésű téglákat a 17. század második felére keltezi. (Lövei 1983, kat. 361-362.) Ugyancsak ismeretlen típus a *DRS[?]M* bélyeges téгла, amelyhez a legközelebbi párhuzam egy *DRKM* betűjeles, 1707-es évszámot viselő darab. (Lövei 1983, kat. 69.)

²⁵ Borbíró–Valló 1956, 165. ábra. A karmeliták épülettömbje alapján mindenképp 1729 után készült.

²⁶ XJM Helytörténeti Gyűjtemény C.65.39.1.

²⁷ Ez az elrendezés azután a 19. század eleji térképeken is visszatér, mint alább látni fogjuk.

²⁸ Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 50-51.

²⁹ Esetleges kisebb átalakítás jele lehet az 1777-es jelzésű téгла (vö. Lövei 1983, kat. 172b).

mai Schäffer-ház: ezt megerősíti az 1811-es felmérési- és tervrajz³⁰ is, amely a Z-vel jelzett, lemetszett sarkú épületet *Vormalige Stockhaus* néven nevezi. (13. kép)

A *Stockhaus* melletti 10 négyszögöl nagyságú, a bástya felé eső³¹ (*auf der Bastion*) hasznavehetetlen városi telket (*unnützbahren städtischen Grundt*) csak néhány évvel később, 1792. július 13-án vásárolta meg Valentin Nickerl 25 forintért.³² A telek hasznavehetetlenségét jelzi rendkívül alacsony ára is: míg a *Stockhaus* esetében 39,32 forint/négyszögöl árat láthatunk, addig Nickerl csupán 2,5 forintot fizetett négyszögölenként. Ami nem is csoda, hisz egy rendkívül kisméretű ingatlan tulajdonosa lett: a 10 □ kb. 36 m²-nek felel meg.

Az 1792/93-as *conscriptioban* azután fel is tűnik 2. számon a telek és a rajta álló ház, amely ekkor már csupán 9 □ nagyságú: tulajdonosa korántsem meglepő módon Valentinus Nickerl német varga (*sutor germ[anicus]*).³³ Valentinus Nickerl (Nickerl, Nikedl) 1776. február 28-án váltotta meg a polgárjogot: a katolikus vallású, mesterségére nézve német varga a csehországi Teizing városából érkezett Győrbe.³⁴

A házat közel 10 éven keresztül birtokolta: a változást az 1802/3. évi adóösszeírás rögzítette. Eszerint az 1. sz. telek tulajdonosa, Antonius Rhoch (Hroch, Roch) megvásárolta Nickerl házat, amely a 96 □ első ház, és a 135 □ *fundo moeniali* (kazamaták és a hozzákapcsolódó bástyaudvar) mellett, mint másik ház (*ab alia Domo*) jelenik meg a már ismert 9 □ alapterülettel.³⁵ Ekkor még Nickerl lakta a házat, mint bérlő (*inquilinus*), akit a következő 1803/4-es esztendőben azonban már Carolus Lázár (Lászer) váltott fel:³⁶ egyébként szintén német varga, aki a sziléziai *Franchenberg*ből érkezett s 1798. szeptember 19-én váltotta meg a polgárjogot.³⁷ Az épület ettől kezdve egészen az 1828/29. évi összeírásig az 1. sz. alatt szerepel, azon belül, mint másik (*alia*) ház.

Tehát megállapítható, hogy a *Stockhaus* és a kazamata-lejáratok közötti kisméretű és fekvésénél fogva értéktelen telket – a rajta lévő épülettel – 1792-ben vásárolták meg lakóház céljára: a meglévőt átalakíthatták, amire a szórvány téglaleletek közül az 1796-os évszámot viselő darab utalhat. Ez a rendkívül kis alapterületű épület a leginkább egyemeletes lehetett, de mindenképp alacsonyabb, mint az 1790–1792 között egyemeletessé kiépített Schäffer-ház, mint ez a közös oromfal fokozatos kiépítéséből leolvasható.³⁸ Ha a mai épületen belül megpróbáljuk behatárolni a

³⁰ XJM Helytörténeti Gyűjtemény C.2007.53.1.

³¹ Ti. a Sforza-félbástya felé eső.

³² GYVL Rubriquen Buch 1791-92. 1069Nr. 120.

³³ GYVL IV. 1064.a. Conscriptiiones... 1792/93.

³⁴ GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII, 1418.

³⁵ GYVL IV. 1064.a. Conscriptiiones... 1802/3.

³⁶ GYVL IV. 1064.a. Conscriptiiones... 1803/4.

³⁷ GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII, 2456.

³⁸ Csomortány-Gömöri-Rozmann 2008, 56.

Nikerl-féle házat, akkor a Schäffer-házhoz csatlakozó traktuson belül a két délkeleti helyiség területe jöhet számításba: az eredeti bejárat a mai déli kapu lehetett.

Az 1804/5-ös adóösszeírás tanúsága szerint ekkor újabb jelentős változás zajlott le az 1. sz. telken. A *fundo moeniali* (bástyaudvar) területe 135 □-ról 118-ra csökkent, mivel a 17 □ nagyságú kazamata külön tétel lett. A Nikerl-ház viszont egy új telekrész hozzáadásával 42 □-re növekedett (*ad alia Domo cum novo fundo*). A telekhez ezen túlmenően egy 30 □ területű faraktár is tartozott.³⁹

A következő, 1805/6. évi adóösszeírásban az 1. sz. házhoz tartozó falakon belüli terület (*a fundo submoeniali*) 136 □-re szaporodott, s ezzel egyidejűleg a másik ház – az összeírás sorrendjének logikájából adódóan – egy 25 □ nagyságú falakon belüli (*a submoeniali*) területtel gyarapodott: alkalmasint a bástyaterasszal. A többi telekrész nagysága eközben változatlan maradt.⁴⁰

Úgy tűnik, hogy a tulajdonos Antonius Roch a Káptalandomb lábánál álló hatalmas ingatlanán álló két épület közül előbb a volt Nikerl-házat bővítette. Az épülethez csatolta a szomszédos déli kazamata-lejáró telkét: ez lenne a *conscriptio*ban említett *novus fundus*. Az ekként kikerekített telek révén magát az épületet is megnagyobbította: erről tanúskodik a nagyszámú, 1803-as és 1804-es évjelzést viselő téglá is. (14. kép) Egyrészt az utcafronton négy tengellyel, mintegy megháromszorozta a főhomlokzatot: ennek során a déli kazamata-lejáró az épület belsejébe került. Másrészt a telek mélységében is megduplázta a beépített részt. Mivel az addigi hátsó udvar megmaradt, viszont a kazamata-lejárót az udvar hátsó, nyugati faláig beépítették, a ház L alakot kapott. Ezzel egyidejűleg az épületre egy második emeletet húztak, a Schäffer-ház második emeletének kialakítását megelőzően, mint ezt a délre néző falban, illetve az oromfalban ma is megtalálható, később azonban elfalazott ablakok kökeretei tanúsítják.⁴¹ (15. kép) A második emelet helyiségsora az első emeletivel azonos módon kéttraktusos lett. Az utcafronton három nagy helyiség sorakozott, a déli mögött a szinteket összekötő lépcsőházzal. Az L északnyugati szárnyában az első emeleten csak egy, míg a másodikon két helyiséget alakítottak ki. Az északi, a kazamata-lejáró felé néző homlokzat keleti sarkában padlóig érő, később elfalazott nyílásokat vágtak mindkét szinten. (16. kép) Talán a vargaműhely, illetve raktár kiszolgálását könnyítették így meg: a szűk lépcsők helyett az utcáról csörlő segítségével emelték be az épületbe az árut. A második emelet nyugati szegletében egy – később ugyancsak megszüntetett – ablakot is nyitottak. Mindhárom homlokzati szinten ekkor kialakított ablakok szegmensíves lezárást kaptak, amelyet csak később falaztak egyenesre.

³⁹ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1804/5.

⁴⁰ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1805/6.

⁴¹ Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 55–57. ezt 1790/92 és 1837 közé tette, ám a fentiek fényében mindez akként pontosítható, hogy az emeletráépítésre 1803–1805 között került sor.

1806/7 és 1810/11 között az 1. sz. telken Carolus Lázárt Joseph Fendrich (Fändrich, Föhndrich) nyeregyártó (*ephipiarius*) váltotta fel bérlőként.⁴² A Triesztből való katolikus mester 1805. június 5-én váltotta meg a polgárjogot.⁴³

Az 1815/16-os adóösszeírásban szerepel elsőként az 1. sz. telek új tulajdonosa, Jacob Schäffer kelmekereskedő (*tinct[or] quest[or]*).⁴⁴ Id. Schäffer (Scheffer, Schaeffer) Jakab 1813. június 9-én váltotta meg a polgárjogot: a katolikus kelmefestő mester (*magister tinctor*) a birodalombéli Sallerből érkezett.⁴⁵ 1831 előtt halt meg, vállalkozását özvegye, majd fia vitte tovább. Ifj. Schäffer (Schaeffer) Jakab 1834-ben váltotta meg a polgárjogot, ekkor kalmárként jegyezték be,⁴⁶ de tagja volt a pozsonyi festőcéhnek is.⁴⁷ Tekintélyét jelzi, hogy választópolgárként a város irányításában is részt vett és rokoni szálak fűzték több jeles s gazdag családhoz.⁴⁸ A Schäfferek még 1891-ben is birtokolták az 1. sz. telken lévő 1. sz. házat, amely róluk vette nevét. Az épületben rendezték be műhelyüket, amely méretével is kiűnt: az 1846-os iparműkiállítás kapcsán „nagy gyárnak” aposztrofálták.⁴⁹

A 19. század elején készült városalaprajzok – így az 1818-as, Király György vármegyei- és Nagy István városi mérnök készítette helyszínrajz;⁵⁰ illetve az ifjabb Franz Otto Hieronymi által 1824-ben Hornischer Ferenc és Hüffel Pál 1821-es térkép alapján készített városalaprajz⁵¹ – megerősítik a telek beépítettségét és egyben azt is, hogy a Nikerl-ház elkülönült a Schäffer-háztól.

Az 1820/21. évi összeírásban az 1. sz. telek részletezésekor a 42 □-es egykori Nikerl-ház a 4. tétel lesz, amelyet a 25 □□ *submoeniali*, és a 17 □ *casamata* követ.⁵² A következő katonai évben a telek egy 9 □□ területű *ab aresto*-val, 162 □ nagyságú *infra moeniali* területtel, valamint 138 □-nyi *neo comparato fundo*-val gyarapodott.⁵³

A bérlő e két utóbbi összeírás idején Martinus Novák italmérő (*epocillator*), akiről, miként a korábbiakról és későbbiekéről is, joggal feltételezhetjük, hogy a Nikerl-házban lakott. 1823/24-ben Petrus Leingruber⁵⁴ nyeregyártó és italmérő⁵⁵

⁴² GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1806/7; 1807/8; 1808/9; 1809/10; 1810/11.

⁴³ GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII, 2715.

⁴⁴ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1815/16.

⁴⁵ GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII, 3091. Így alkalmasint semmi köze a magyar s győri Joannes Schaffer kelmefestőhöz, aki 1777-ben váltotta meg a polgárjogot. (uott. 1582. sz.) A két Schäffert Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 14. kapcsolta össze.

⁴⁶ GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII. 3871.

⁴⁷ A céh iratai két alkalommal, 1833-ban és 1839-ben is szólnak a győri Schäffer Jakabról: Domonkos 1974, 162. és 163.

⁴⁸ Balázs 1976, 232-233.

⁴⁹ Balázs 1963, 259.

⁵⁰ XJM Helytörténeti Gyűjtemény C.65.39.5.

⁵¹ XJM Helytörténeti Gyűjtemény C.65.39.4.

⁵² GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1820/21.

⁵³ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1821/22.

⁵⁴ 1824. szeptember 15-én váltotta meg a polgárjogot a bajorországi Münchenből érkezett katolikus nyeregyártó. GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII. 3504.

(*ephi[piari]us et epoc[illator]*) valamint Henricus Hasze szabó (*sartor*) váltotta fel.⁵⁶ Az előbbi a következő évre is maradt.⁵⁷ Az 1828/29-es összeírásban azonban új bérlővel találkozhatunk: Nicolaus Jurmánovits szabóval (*sart[or]*),⁵⁸ aki egészen az 1834/35. évi *conscriptio*ig maradt. Némely években akadt bérlőtársa is: így az 1832/33. év során Steiner Ferenc mészáros, vagy a következő évben Schmutzer Antal órásmester. Jurmánovits már egyértelműen a Szemenyei-házban lakott, mint az az alábbiakból kiderül.⁵⁹ Őt 1836/37. és 1843/44. között Altman Mátyás váltotta fel.⁶⁰

Az 1825/26. esztendei adóösszeírás során a Schäffer-telek részeit – amelynek tulajdonosa ekkor már Schäffer Jakab özvegye – 7 tételben sorolják fel.⁶¹ Az 1828/29. évi *conscriptio* jelentős változást rögzített: a telket két, egy 403 5/6 □ és egy 169 1/6 □ nagyságú részre osztották. Az összeírásban az előbbi az 1., míg az utóbbi a 2. számot kapta: ennek a kisebbik telken álló háznak volt a bérlője Jurmánovits.⁶² Az ingatlan e felosztásával a Bécsi kapu tér 3. és 4. sorsa immáron véglegesen kettévált.

Az 1831/32-es *conscriptio*tól⁶³ kezdődően az összeírást a *Vigyázó toronytól*, azaz a Fehérvári-kapu felett emelkedő Tűztoronytól kiindulva végezték, így a házak számozása is megváltozott. Özvegy Schäffer Jakabné ingatlanai ettől kezdve a 72. és 73. számon szerepelnek az összeírásokban, az 1828/29. évben megadott teleknagyságokkal.

Az 1834/35. évi *conscriptio* két tételben írja le a 73. sz. telket: 42 3/6 □ nagyságú a ház, amelyhez 21 3/6 □ területű *Bástya alatti fundus* tartozott.⁶⁴

A 73. sz. ingatlant özvegy Schäffer Jakabné örökösei 1843. február 6-án eladták főtisztelendő Asztl János apátnak és győri kanonoknak 11 000 váltóforintért, azaz 4400 ft ezüstpénzért.⁶⁵ A következő 1843/44-es összeírás már a kanonok neve alatt vette számba a telket, amelynek mindkét, már ismert nagyságú részét egyaránt *ház* megnevezéssel jelölte.⁶⁶ Asztl János (†1850. július 8.) a pozsonyi generális szemináriumban végezte a 4. (1787/88.) és az 5. (1789/90.) évet 1787-90-ben. Később

⁵⁵ Ez, s a szintén italmérőként dolgozó előző bérlő talán Schäfferék alkalmazottja lehetett, akiről tudjuk, hogy az 1820-as években italmérést is üzemeltettek. (Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 14.)

⁵⁶ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1823/24.

⁵⁷ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1824/25.

⁵⁸ 1828. szeptember 17-én váltotta meg a polgárjogot a katolikus német szabó, aki a szlavóniai *Beravith*-ből érkezett. GYVL Album Dominorum Civium... Anni MDCCXLIII. 3664.

⁵⁹ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1828/29. – 1834/35.

⁶⁰ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1836/37. – 1843/44.

⁶¹ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1825/26.

⁶² GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1828/29.

⁶³ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1831/32.

⁶⁴ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1834/35.

⁶⁵ GYVL Felvállási jegyzőkönyvek 1833. 1844. 210. fol. 610 Nr. IV.A. 1056pp/29

⁶⁶ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1843/44.

oroszvári plébános és alesperes, majd tiszteletbeli kanonok. 1822-től győri kano-
nok, pápai főesperes, 1827-50 között éneklőkanonok, borchi címzetes apát.⁶⁷

Az 1848/49. évi *conscriptio* szerint a 73. sz. alatti, Asztl János kanonok tulajdoná-
ban lévő házban lakott Asztl József nyugalmazott kapitány, Tóth Antal ügyész,
Gurk Lipót szerző, Lázár Károly özvegy szabómester.⁶⁸

A korszakból egyetlen olyan vedutával rendelkezünk, amelyen pontosan azonosít-
hatóak a fentebb tárgyalt telkeken álló épületek. A győri német polgárőrség dísz-
szemléjét ábrázoló festmény azonban nem visel sem szignatúrát, sem datálást.⁶⁹
Mindazonáltal joggal feltételezhetjük, hogy alkotója a győri Hofbauer Nepomuk
János (1803–1839), aki bécsi akadémiai tanulmányai után, az 1820-as években
részben Győrött, majd Budán dolgozott. Sikeres rajztanári pályázatát követően
1830-tól haláláig szülővárosában tevékenykedett.⁷⁰ A festmény alkotójaként való
feltételezését az is erősíti, hogy a német polgárőrség számára több emléklapot is
készített. A veduta tehát az 1820–1830-as években készülhetett.⁷¹ A Rába felől
felvett látképen felismerhető a Schäffer-ház kétemeletes tömbje, a déli és a középső
torony, valamint a vörös cserepes tető. Mellette a valamelyest alacsonyabb, de
szintén kétemeletes Szemenyei-házból csupán a barna – zsindeyes? – tetőzet látha-
tó, amelynek szerkezete arról tanúskodik, hogy az épület ekkor már L alakú. (17.
kép) Mindezt megerősíti az 1856/57-es kataszteri térkép alaprajza is.⁷²

Ezen túlmenően még egy olyan városképet ismerünk, amely Győrt nyugat felől
örökíti meg: Gabriely József vedutáját. Három változata ismert: szignatúráját és
1850-es datálást viselő rajza;⁷³ szintén szignált színezett metszete;⁷⁴ és egy hasonló
méretű jelzetlen festmény.⁷⁵ A látkép inkább festői motívumként kezeli a város
sziluettjét, így a részletekben nem megbízható. A rajzon egyáltalán nem látható a
Szemenyei-ház, a metszeten kontyolt nyeregtetős hasáb alakú épületként került
ábrázolásra, míg a festményen a Schäffer-ház északnyugati sarkához tapadó
félnyeregtetős kisméretű toldalékként jelenik meg.

Asztl János 1850-ben bekövetkezett halálát követően az örökösök kívánságára a
*Győr belvárosában a Kármelita téren Schaeffer Jakab és Heuffel Samu házak
szomszédságában 73. sz. kétemeletes házat az 1851. szeptember 9-én tartott nyilvános
árverésen eladták: a vevő az elhunyt rokona, Asztl Lajos császári plébános*

⁶⁷ Bedy 1937, 312.; Bedy 1938, 473.

⁶⁸ GYVL IV. 1064.a. Conscriptioes... 1848/49.

⁶⁹ XJM Képzőművészeti Gyűjtemény K.55.102.

⁷⁰ Életrajza: Székely 2004.

⁷¹ E datálást megerősíti az a tény is, hogy a képen a Schäffer-ház északi lépcsőtornya, amely 1839-
ben épült, még nem látható. A lépcsőtorny kelezésére: Csomortány–Gömöri–Rozmann 2008, 57-59.

⁷² Georeferált Vármegyei Kataszteri Térképek. Győr, Moson, Sopron (1856–1857). Arcanum, DVD.

⁷³ MNM TKcs. T7044: *Rajz. És Festette Gabriely Jós. 1850.* Ez egyértelműen kizárja Csomortány-
Gömöri–Rozmann 2008, 57. feltételezését, amely szerint Gabriely 1839 előtt készítette volna művét.

⁷⁴ Borbíró-Valló 1956, 241.

⁷⁵ XJM Helytörténeti Gyűjtemény C.65.91.1.

volt, aki – mint legmagasabb árat kínáló – 6700 ft ezüst pénzért vásárolta meg az ingatlant, amely összeg a neki járandó örökségébe beszámított.⁷⁶ Asztl Lajos (1808–1883) Győrött és Pesten végezte tanulmányait. 1831-ben szentelték pappá, 1838-tól császári, 1864-től tatai plébános, alesperes, 1867-től címzetes apát, 1871-től győri kanonok, 1874-től szentadalberti prépost, 1878-tól örkanonok.⁷⁷

Alig fél évvel később azonban Asztl Lajos plébános is eladta a házat az 1852. március 23-án tett szerződés szerint testvérének, özv. Kelemen Jánosné sz. Asztl Erzsébetnek, ugyancsak 6700 forint ezüst pénzért.⁷⁸

1855. április 2-án özvegy Kelemen Jánosné császári lakos eladta Fekete Kálmán és neje, sz. Vangenfeld Paulinának.⁷⁹

A telek ebben az időszakban változatlan méretű: 42 3/6 □ nagyságú ház, és 21 3/6 □ casamata.⁸⁰

A Schäffer-féle ház és bástya terület-éről 1891-ből rendelkezünk pontos helyszínrajzzal,⁸¹ amely szerint a Szemenyei-ház a földszinti udvarral 158,2 m² avagy 44 □, a Szemenyei bástya udvar 49, 5 m² azaz 14 □, a Szemenyei kazamata pedig 40,5 m² azaz 11 □. (18. kép) A jelmagyarázatból kitűnik, hogy a Szemenyei bástya udvar-t újonnan csatolták a telekhez s tkp. a mai Lapidárium bejárati folyosója feletti teraszt jelenti. A nyílt bástya alatti Szemenyei kazamata pedig az egykori déli kazamatafolyosó nyugati fele. Ez utóbbi résznek az épület egészébe való integrálása, helyiségekkel való felosztása tehát 1891 után történhetett meg.

Ugyanebben az időben merült fel az új győri városháza építésének gondolata is. A Városházépítő Bizottság három szóba jöhető területet vizsgált meg 1892-ben, amelyek közé tartozott a Karmelita tér is. A karmelita templomra néző épület nemcsak a Schäffer-házat és a Szemenyei-házat, hanem a várfalakat és a kazamatákat is lerombolásra ítélte volna.⁸² A terv nem valósult meg.

Az épület tulajdonlásának története az 1855–1893 közötti időszakban források hiányában nem követhető. Az időközben a Szemenyei-család tulajdonába került⁸³ épület felét Czeloth János 1893-ban megvásárolta Szemenyei János számvizsgáló⁸⁴ pesti lakostól, a másik felét pedig 1901-ben örökölte. 1926-ban örökösödés révén a telek 3/7-e özv. Lantay Istvánné szül. Czeloth Józsára szállt, míg 4/7-e Kiss Ernőné Czeloth Erzsébetre. Előbbi kivásárlás révén 1937-ben jutott a teljes ház tulajdoná-

⁷⁶ GYVL Telekátruházási könyv 1850-1851. IV.B. 1114/d/29.

⁷⁷ Bedy 1938, 482.

⁷⁸ GYVL Telekátruházási könyv 1851–1854. IV.B. 1114d/30.

⁷⁹ GYVL Győr belvárosi telek és betáblázási könyve I. 1843-1855. IV.B. 1114d/4.

⁸⁰ GYVL Belvárosi telekkönyv IV.A. 1056jj/2.

⁸¹ GYVL Tervtár I. 6./891 305/891.

⁸² GYVL Tervtár. Az adatot Lebó Ferencnek köszönöm. A bizottság munkájára: Sály 2000, 9.

⁸³ Ez 1891 előtt történt, a fentebb bemutatott helyszínrajz tanúsága szerint.

⁸⁴ Szemenyei János a M. Kir. Pénzügyigazgatóság győri számvevőségén 1892-ben számtisztként (Szögyi 1892), 1893-ban számvizsgálóként (Szögyi 1893) dolgozott.

ba. 1951-ben a telket régészeti szempontból védetté nyilvánították. Az épületet 1952-ben államosították.⁸⁵

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

GyVL	Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr
GyMSMGyL	Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr
XJM	Xántus János Múzeum, Győr

IRODALOMJEGYZÉK

- Balázs 1963 Balázs Péter: Az első győri iparműkiállítás 1846-ban. In: Arrabona 5. 249-280.
- Balázs 1976 Balázs Péter: A városi hatalom gyakorlásának kérdései Győrött a feudalizmus utolsó évtizedeiben. In: Arrabona 18. 223-238.
- Bedy 1937 Bedy Vince: A győregyházmegyei papnevelés története. Győr
- Bedy 1938 Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr
- Bedy 1939 Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja. Győregyházmegye multjából V. szám. Győr
- Borbíró–Valló 1956 Borbíró Virgil – Valló István: Győr városépítés-története, Győr, 1956.
- Brichzin Brichzin, Hans: Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus, sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden. Teil I. In: Cartographia Hungarica 1992 (II.) 39-43.; Teil II. In: Uo. 1994 (IV.) 12-18., Teil III. In: Uo. 1996 (V.) 8-11.
- Csomortány-Gömöry-Rozmann 2008 Csomortány Levente – Gömöry Judit – Rozmann Viktor: Köztársaság tér 4. Kézirat

⁸⁵ GyMSMGyL Győri 1824. sz. telekkönyvi betét.

- Domonkos 1974 Domonkos Ottó: Magyarországi festőcéhek (I.) In: Arrabona 16. 101-164.
- Gecsényi 2003 Gecsényi Lajos: Győr város telek- és házösszeírásai 1564–1602. Győr
- Kisari Balla 1996 Kisari Balla György: Törökkori várrajzok Stockholmban. Bp.
- Kisari Balla 2000 Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Bp.
- Lővei 1983 Lővei Pál: Győri téglák és téglabélyegek. Adatok a győri téglagyártás történetéhez. Katalógus. OMF Budapest
- Maggiorotti–Banfi 1933 Maggiorotti, L. A.–Banfi F.: Győr vára. In: Hadtörténeti Közlemények 1933 (XXXIV.) 1-45.
- P. Antal 1897 P. Antal [Halmai Antal]: A győri karmelita-rendház kétszázéves története 1697–1897. Győr
- Pálffy 1999 Pálffy Géza: A Császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598. Győr
- Pfannl 1930 Pfannl Jenő: Régi ábrák és képek Győr váráról. In: Győri Szemle 1930 (I.), 217-242.
- Pfannl 1944 Pfannl Jenő: Kézirajzi tervek Győr váráról. In: Győri Szemle 1944 (XV.), 2-19.
- Szalai 2001 Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I. kötet: A mai Magyarország. Bp.
- Sáry 2000 Sáry István: A győri városháza. Győr
- Székely 2003 Székely Zoltán: A győri vár XVI. századi reneszánsz kapui. In: Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei, 41/1-2 (2003), 83-118.
- Székely 2004 Székely Zoltán: Nicolo Angielini 1566-os rajza Győr váráról és Miksa császár táboráról. In: Arrabona 42/2 (2004), 167-182.
- Székely 2005 Székely Zoltán: Egy félbemaradt Pest-Buda mappa a reformkorból. Adalékok Hofbauer Nepomuk János Pest-Buda vedutáihoz. In: Tanulmányok Budapest múltjából XXXII. 2004–2005, 79-89.
- Székely 2006 Székely Zoltán: Kép és valóság. Törökkori metszetes várabrázolások és forrásai Győr példáján. XVI. század. In: Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Me-

- gyei Múzeumok Közleményei, 44/2 (2006), 131-174.
- Székely 2008 Székely Zoltán: A győri vár és reneszánsz kapui. VII-20a-c, IX-5. kat. tételek. In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerk.: Mikó Árpád és Verő Mária. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria 2008. 206-209.
- Szögyi 1892 Szögyi G. Vilmos: Hölgyek és urak naptára az 1893-as évre. Győr
- Szögyi 1893 Szögyi G. Vilmos: Hölgyek és urak naptára az 1894-es évre. Győr
- Veress 1993 Veress D. Csaba: A győri vár. Bp.
- Villányi 1882 Villányi Szaniszló: Győr vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr